

Gáspár Balázs

„A fényképészet a proletariátus legközvetlenebb művészete” Fotográfusok a Tanácsköztársaság idején¹

A fotográfiát a feltalálása óta használják politikai és propagandacélokra, a médiák technikai lehetőségei azonban csak a huszadik században érték el azt a szintet, hogy igazán hatékonyan lehessen alkalmazni. Ezzel párhuzamosan a vizuális propaganda különös jelentőségre tett szert a politika területén, az egyes rezsimek pedig nemcsak tudatában voltak a fontosságának, hanem hatalmuk alapjának egyik pillérévé is vált. A magyarországi Tanácsköztársaság vezetése is nagy hangsúlyt fektetett a propaganda szolgálatába állított vizuális alkotásokra, elsősorban a képzőművészetre, de a fotográfiát is felhasználta (fel akarta használni) saját céljaira. Ezt jól mutatja az egyik javaslat, amelyben azt írják, a fényképészet „a proletariátus legközvetlenebb művészete (...) művészi értékénél fogva nevelő hatással bír.”²

A Tanácsköztársaság idején készült fényképeket a művészettörténetek eddig többségében vagy történeti munkák illusztrációjaként, vagy képzőművészeti alkotások – szobrok, festmények, installációk – szempontjából vizsgálták. Ebben a kontextusban kizárólag a fotók dokumentumértékére fókuszáltak – sem azok létrejöttének körülményeivel, sem a fotográfusok személyével nem foglalkoztak. A Tanácsköztársaság századik évfordulója kapcsán ugyan megjelent néhány olyan folyóiratszám és kötet,³ amelyek ennek az időszaknak a művészeti életével és az ezzel szorosan összefüggő propagandatevékenységével (is) foglalkoznak, ám a fotóművészek és a fotóriporterek tevékenysége, az őket érintő rendeletek, illetve a fényképek szerepe egyikben sem kapott különösebb figyelmet.

Tanulmányomban kifejezetten erre, a Tanácsköztársaság korszakának fotográfiával kapcsolatos eseményeire, kiadványaira fókuszálok: bemutatom a Fényképészeti Direktórium tagjait, tevékenységét; a műtermi fényképezéseket érintő rendeleteket; a fotóriporterek működését; illetve a Fotópropaganda Osztály 1919. *A vörös május* című albumát.

A Fényképészeti Direktórium tagjai, tevékenysége

Az írók, költők, művészek esetében többnyire ismert, hogy a Tanácsköztársaság idején létrehozott direktóriumokban, bizottságokban, intézményekben kik, milyen pozíciót töltöttek be. A Közoktatásügyi Népbiztosság által kinevezett Írói Direktóriumban többek között ott volt Babits Mihály,⁴ Balázs Béla, Móricz Zsigmond, Osváth Ernő, az írói választmányban pedig – hogy csak néhány nevet említsünk – Füst Milán, Gárdonyi Géza, Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső is helyet kapott.⁵ A Zenei Direktórium tagjai Bartók Béla,

¹ A tanulmány a Nemzeti Kulturális Alap Fotóművészeti Kollégiuma támogatásával készült.

² PETRÁK – MILEI 1959. 225–226.

³ DENT 2019; *Enigma* 24. (2017):93. [1919 művész szemmel 1.]; *Enigma* 25. (2018):94. [1919 művész szemmel 2.].

⁴ Babits Mihály (illetve részben Tóth Árpád és Kassák Lajos) és a Tanácsköztársaság kapcsolatáról részletebben lásd: SIPOS 2013. 25–32.

⁵ *Vörös Újság*, 1919. május 11.

Kodály Zoltán, Dohnányi Ernő és Reinitz Béla voltak.⁶ A Művészeti Direktórium elnöke Pogány Kálmán lett, tagjai között Berény Róbert, Kozma Lajos és Ferenczy Béni is ott voltak.⁷ A Fényképészeti Direktóriumról, annak tagjairól, tevékenységéről azonban eddig nem tettek említést a (fotó)történeti munkák.

A Fényképészeti Direktóriumot 1919. május 27-én hozta létre a Közoktatásügyi Népbiztosság a fényképészet és a fényképészeti cikkek egységes árusítása céljából. Tagjai a Közoktatásügyi Népbiztosság képviselőjében Vajda Manó, a fényképszemunkások közül Szentiványi Jakab, Zsámboki Gyula és Nádor Sándor, a Szellemi Termékek Országos Tanácsa részéről pedig Stemmer Vilmos és Székely Aladár voltak.⁸ A Fényképészeti Direktórium tagjai tehát – ellentétben például az Írói vagy a Zenei Direktóriummal – nem a szakma legnevesebb képviselői közül kerültek ki.

Vajda Manó politikai és fényképési pályafutása már 1919 előtt egymással párhuzamosan haladt és a Tanácsköztársaság idején is mindkét színtéren aktív maradt. Baloldali körökkel állt kapcsolatban, ezt jól mutatja például az 1917-es *A magyar szocialisták vezeterei családi körben* című cikkhez készített képsorozata.⁹ A Tanácsköztársaság hónapjaiban a fényképezőket, illetve a fényképészeti életet érintő kérdésekben minden más fotográfusnál nagyobb befolyással rendelkezett. A Közoktatásügyi Népbiztosság őt bízta meg a május elején létesített fotószakosztály vezetésével és egy szocializált üzem, az Uránia (szemléltető eszközök) gyára termelésének irányításával.¹⁰ Vajda május végén a Fényképészeti Direktórium tagja lett,¹¹ az 1919. *A vörös május* albumot pedig már a Közoktatásügyi Népbiztosság Fotópropaganda Osztályának vezetőjeként állította össze.¹² Az újságokban az ő portréi jelentek meg a Forradalmi Kormányzótanács tagjairól, *Az Érdekes Újság*ban tőle kö-

1. kép – Vajda Manó 1919. május elején készült fényképe
Az Érdekes Újság címlapján

⁶ ROMSICS 2005. 127.

⁷ A művészetek szakszervezete. *Az Est*, 1919. április 27. 3.

⁸ Fényképészeti ügyek direktóriuma. *Népszava*, 1919. május 27. 10.

⁹ VAJDA Manó: A magyar szocialisták vezeterei családi körben. *Az Érdekes Újság*, 1917. augusztus 19. 13–16.

¹⁰ Fényképészet a kultúra szolgálatában. *Népszava*, 1919. május 10. 9.

¹¹ Fényképészeti ügyek direktóriuma. *Népszava*, 1919. május 27. 10.

¹² A vörös május. *Népszava*, 1919. június 25. 10.

zolték a legtöbb fényképet a Tanácsköztársaság idején, melynek során végig fényképezett, az összes lényeges eseményt megörökítette.¹³

Szentiványi Jakab és Zsámboki Gyula esetében nem áll rendelkezésre olyan információ, amely azt bizonyítaná, hogy a Tanácsköztársaság idején (illetve előtte és/vagy utána) bármilyen fényképezetthez köthető tevékenységben vettek volna részt. Nádor Sándor elsősorban festő volt, főleg arcképeket festett – a Tanácsköztársaság időszakában a fényképezőmunkások szövetségének egyik irányítója és egy fényképnagyítási és festészeti műterem művészeti vezetője és termelőbiztosja is volt.¹⁴ Stemmer Vilmos már az 1900-as évektől kezdve aktív szervező és fényképező volt, megrendelői elsősorban a munkásság soraiból kerültek ki. A Tanácsköztársaságban a Fényképezőmunkások Szövetségének és a Közoktatásügyi Népbiztosság Szellemi Termékek Országos Tanácsa Fényképezési Osztályának egyik vezetője is volt.¹⁵ A Fényképezési Direktórium egyetlen (el)ismert, neves fotóművésze Székely Aladár volt.¹⁶ A *Székely Aladár – A művészi fényképező* című könyv szerint Székely „egész életében távol tartotta magát a politikától, az első világháborúban nem vett részt, a Tanácsköztársaság idején sem fejtett ki aktív tevékenységet”¹⁷ – ezt a képet némileg árnyalhatja az elvállalt pozíció ténye, ugyanakkor sem fényképei nem jelentek meg a Tanácsköztársaság idején, sem szocializált műtermek vezetését nem vállalta el (ha egyáltalán felkérték rá), és más jellegű tevékenységéről sem tudunk.

A Fényképezési Direktórium megalakulása után két nappal, május 29-én kiadott közlemény szerint a „Közoktatásügyi Népbiztosság rendelettel szabályozta a fényképnagyítások elkészítését.”¹⁸ Ezt a rendeletet az ügynökösködés körüli visszaélések meggátolása céljából hozták, így az arra hivatott ügynökök fényképes igazolványt kaptak. Továbbá tu-

13 Vajda Manó (1874–1945, eredeti nevén Weisz Mór, 1920-tól Vajda M. Pál) valószínűleg autodidakta módon tanult meg fényképezni, a neve az 1910-es évek második felétől tűnik fel gyakrabban újságok képei alatt, 1917-ben és 1918-ban már *Az Érdekes Újság*, a *Tolnai Világlapja* és a *Vasárnapi Újság* is közölte felvételeit, de nem volt a legismertebb fotóriporterek között. A Tanácsköztársaság bukása után nevet és profilt váltott: műtermet nyitott és főleg színházi előadásokat fényképezett, a politikától élete hátralevő részében távol maradt. Életről részletesebben lásd: GÁSPÁR 2019. 86–95.

14 Nádor Sándor (1882–1926) az 1900-as évek végén, 1910-es évek elején a Magyar Festők, Rajzolók, Brómretusőrök Országos Szövetségének volt az alelnöke. 1910-ben arcképfestő, fényképnagyító műterme volt a József körút 14. szám alatt Neumann Ignác utódaiként. Lásd: ÉBER 1935. 163.; *Budapesti cím- és lakásjegyzék*, 1910. 485., 786.

15 Stemmer Vilmos (?–1970?) 1907-ben a Fényképezők Egyesületének tagjaként részt vett egy szövetkezeti műterem megalakulásában, 1908–1909-ben az *Objectiv* című fényképezési szaklap egyik szerkesztője volt, 1910-ben a VI. kerületi Liszt Ferenc tér 14. szám alatt volt műterme. Részt vett az első világháborúban, 1915-ben orosz fogságba esett. 1924-ben szociáldemokrata pártgyűlést fényképezett, ekkor az V. kerületi Bálvány utca 3. szám alatt volt műterme. 1946-ban a minisztérium egyik határozatának értelmében a „közoktatásügyi népbiztosság szellemi termékek országos tanácsa fényképezési osztályának volt vezetője” – tehát Stemmer – számára nyugellátást biztosítottak. Lásd: A fényképező munkások. *Népszava*, 1907. április 9. 10.; *Budapesti cím- és lakásjegyzék*, 1908. 715.; *Budapesti cím- és lakásjegyzék*, 1909. 750.; A Természetbarátok Turista-Egyesülete. *Népszava*, 1910. április 27. 11.; 41 Przemyslben elfogott tisztátírata *Az Esthez. Az Est*, 1915. április 25. 2.; Huszonkettedik pártkongresszusunk. *Népszava*, 1924. április 23. 9.; *Magyar Közlöny*, 1946. június 9. Címoldal.

16 Székely Aladár (1870–1940) a magyar fotótörténet egyik kiemelkedő alkotója. Elsősorban a magyar művészeti élet ismert alakjairól készült portréival vált híressé (különösen az Adyról készített képeivel). Életről, munkásságáról részletesebben lásd: E. CSORBA 2003.

17 E. CSORBA 2003. 32.

18 A fényképezési direktórium. *Népszava*, 1919. július 29. 7.

datták, hogy a „fényképnagyító üzemek fokozott mértékben működnek”, hogy a több ezer elintézetlen megrendelést a korábbiaknál jobb kivitelben elkészítsék.¹⁹ Ugyanezen a napon hajtotta végre a Fényképészeti Direktórium a Forradalmi Kormányzótanács egy hónappal korábban kihirdetett LXXV. számú rendeletét, amely a fényképészeti üzemek köztulajdonba vételéről rendelkezett.

Műtermi fényképészek, fényképésműtermek Budapesten

1919-ben nagyjából százhusz műterem működött Budapesten, amelyekben olyan neves fotográfusok tevékenykedtek, mint Erdélyi Mór, Máté Olga, Pécsi József, Révai Ilka, Strelisky Sándor, Székely Aladár, Uher Ödön, Weisz Hugó.²⁰ A műtermi fényképészek joggal tarthatnak attól, hogy őket is utoléri az államosítás,²¹ még akkor is, ha a Tanácsköztársaságban számos területen csak hónapok múltával és/vagy csak részlegesen ment végbe a szocializáció. Így történt ez a fényképésműtermek esetében is. Varga Jenő, aki márciustól júliusig pénzügyi népbiztos, majd a Népgazdasági Tanács elnöke volt, a *Vörös Újság* április 16-i számában *A szocializálás korlátai* című cikkében arról értekezett, hogy sürgősségtelen minden területet államosítani:

„a szocializálási láz olyan foglalkozásokra is átragadt, ahol a szocializálásnak semmi értelme nincsen: az egyik a fényképező ipart, a másik a táncoktatást, a harmadik a hordár-»ipart« akarja »szocializálni«. Ennek a világon semmi értelme nincsen, és csak azt eredményezhetné, hogy mindezek és számtalan más improduktív népréteg a proletárállamon élösködne, óriási adminisztrációt és bürokráciát létesítene. Hát erre semmi szükségünk véleményem szerint nincsen. Ilyen foglalkozású emberek éljenek tovább is másodlagosan, vagyis a dolgozó proletárok keresetéből: szocializálni csak komoly termelő üzemeket kell.”²²

Ugyanakkor a *Java*slat a sajtótermékek országos tanácsa hatáskörébe tartozó üzemek szocializálásáról [sic!] – amelynek pontos dátuma ismeretlen – tizedik pontja a fényképészet, a fényképnagyító ipar és a röntgenlaboratóriumok szocializálásáról rendelkezik. E szerint

„a fényképészet a proletariátus legközvetlenebb művészete. A kapitalista társadalomban a fénykép azonban azért nem lehetett nevelő hatással a népre, mert a tőkés műteremtulajdonosok a legjobb szerkezetű termelőeszközöket kisajátították, és oly magas árakon bocsátották termékeiket a fogyasztó közönség rendelkezésére, hogy a fénykép, mely művészi értékénél fogva nevelő hatással bír, csakis a burzsoázia kezébe került.”²³

A dokumentum a legjobb felszerelésű és nagytőkét képviselő, valamint nem szakemberek által vezetett műtermek, illetve a röntgenlaboratóriumok köztulajdonba vételét és a szakcikkék zár alá vételét javasolta.

¹⁹ A Fényképészeti direktórium. *Népszava*, 1919. július 27. 7.

²⁰ SZAKÁCS 1997.

²¹ A színházakat például már március 22-én „közkezelésbe vették”, a filmgyárak és a mozgóképszínházak államosításáról szóló rendelet április 8-án jelent meg. Lásd: PETRÁK – MILEI 1959. 175–176., 178.

²² VARGA Jenő: A szocializálás korlátai. *Vörös Újság*, 1919. április 16. Címoldal.

²³ PETRÁK – MILEI 1959. 225–226.

A fényképszemlétermek szocializálásáról szóló cikkek és közlemények április 29-én és 30-án jelentek meg. A *Belügyi Közlöny*ben, bár április 25-i aláírással szerepel, csak a május 4-i számban adták közre a hivatalos rendeletet.²⁴ A közlemény, amely a fényképészeti üzemek köztulajdonba vételéről szolt, kimondta, hogy

„a fényképészetnek a hadügy és a proletárkultúra szolgálatába állítása érdekében [a] Forradalmi Kormányzótanács felhatalmazza a belügyi népbiztosságot, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság tulajdonába vegye át, alkalmazott személyzetüknek létszámára való tekintet nélkül, mindazokat a fényképészeti üzemeket, amelyek az állam hadügyi és a proletárok kulturális igényeinek kielégítéséhez szükségesek.”²⁵

A Sajtótermékek Országos Tanácsának fényképészeti osztályához a fényképészeti és rokon cikkek árusításával foglalkozó üzleteknek három napon belül be kellett jelenteniük az összes fényképezőgépet, fényképészeti cikket és anyagot. A bejelentett termékeket zár alá vették, tehát csak a már említett Tanács engedélyével lehetett árusítani azokat.²⁶ Az *Est* április 29-i száma szerint „a fényképészet kulturális jelentőségére való tekintettel” szocializálják a műtermeket, mivel az új iskolakönyvek szemléltető részeinek elkészítése „nagy jövedelmet biztosítana az egyes fényképészeknek, tehát az államnak kell kezébe venni a képek előállítását.”²⁷ Hogy a rendelet nem érint minden fényképészeti műtermet, arról a *Vörös Újság* április 30-i száma értesített: „szó sem lehet az összes fényképészeti üzemek köztulajdonba vételéről, hanem mindössze három-négy kiváló felszerelésű műtermet kívánnak köztulajdonba venni.”²⁸

A Fényképészeti Direktórium megalakulása után két nappal, május 29-én három, valóban jól felszerelt, elegáns, polgári műtermet államosítottak. „Művészi fényképet a proletárnak! A kommunista társadalmi rend a művészet és a proletárság szorosabb kapcsolatát jelenti. Ennek jegyében a legjobb felszerelésű fényképészeti műtermek egy részét, amelyek eddig csak a burzsoázia számára dolgoztak, szocializálták” – írta május 29-én a *Népszava*.²⁹ Az egyik műterem Uher Ödöné volt a Koronaherceg utca 2. szám alatt, az egyik legszebb és legmodernebb a korban. A másik az előkelő Strelisky-műterem, amely 1910-ben költözött a Dorottya utca 1. szám alá, az épület felső szintjére.³⁰ A harmadik államosított műterem a

24 375. A Forradalmi Kormányzótanácsnak LXXV. számú rendelete. Fényképészeti üzemek köztulajdonba átvétele. *Belügyi Közlöny*, 1919. május 4. 840.; A Forradalmi Kormánytanács LXXV. számú rendelete. *Budapesti Közlöny*, 1919. április 29. Címoldal; A forradalmi kormányzótanács rendeletei. A fényképészeti üzemek köztulajdonban. *Pesti Hírlap*, 1919. április 29. Címoldal; A Kormányzótanács rendeletei. *Pesti Napló*, 1919. április 29. Címoldal; Fényképészeti üzemek köztulajdonba vétele. *Népszava*, 1919. április 30. 5.

25 375. A Forradalmi Kormányzótanácsnak LXXV. számú rendelete. Fényképészeti üzemek köztulajdonba átvétele. *Belügyi Közlöny*, 1919. május 4. 840.

26 375. A Forradalmi Kormányzótanácsnak LXXV. számú rendelete. Fényképészeti üzemek köztulajdonba átvétele. *Belügyi Közlöny*, 1919. május 4. 840.

27 A fényképező műtermek szocializálása. *Az Est*, 1919. április 29. 4.

28 *Vörös Újság*, 1919. április 30.

29 Művészi fényképet a proletárnak! *Népszava*, 1919. május 29. 9.

30 A Dorottya utcai Strelisky-műterem leírása: „a helyiségek sorába tartozott a vízmedencével, szökőkúttal, szobrokkal díszített előcsarnok, a fogadóterem, télikert, a terasz, ahol télen havas felvételeket készítettek, nyáron pedig kertnek rendezték be. Természetesen az előbbiekhöz hívó-, másoló-, retusálószobák is csatlakoztak. A felvételek készítésére három műtermet alakítottak ki: egy üvegműtermet, a nagy műtermet és az enteriörképeknek berendezett helyiséget. Egy-egy színházi előadás szereplői felkerekedtek a díszletekkel, jelmezekkel, és átvonultak a Gerbeaud-

Nagymező utca 20. szám alatt álló épület volt, amelyet Mai Manó építtetett 1894-ben.³¹ Mai halála után, 1918 júliusában az Aradról Budapestre áttelepült Weisz Hugó vette át a műterem irányítását, aki a Nagymező utcai műtermet teljesen modernizálta.³²

A Fényképezési Direktórium ezekben a műtermekben „a fényképek árait a proletárság kereseti viszonyaihoz arányítva, mélyen leszállította. A megállapított árak a műtermekben ki vannak függesztve. Az árkedvezményben csakis a vörös katonák és szervezeti iga-

2. kép – A Ferenciek tere (Kígyó tér) 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején. A háttérben a Párizsi udvar, amelynek jobb oldalán a Koronaherceg utca (ma Petőfi Sándor utca) található, ahol Uher Ödön műterme is volt

zolvánnyal ellátott munkások és azok hozzátartozói részesülnek.”³³ Újabb, valamivel több mint egy hónap telt el, mire a három, jó nevű fotográfus helyett új vezetőket neveztek ki. Uher Ödönt Kiss István váltotta, Strelisky Sándor műtermébe Held Jenőt, Weisz Hugó helyére pedig Kertész Andort nevezték ki termelőbiztosnak és művészeti vezetőnek.³⁴ Ekkor már kevesebb, mint egy hónap volt hátra a Tanácsköztársaságból – további rendeletről, tevékenységről nem tudunk. A rezsim bukása után az eredeti tulajdonosok visszakapták a műtermeiket.

Fotóriporterek és sajtóképek

A Tanácsköztársaság hónapjaiban készült sajtóképekkel több tanulmány és könyv is foglalkozott. 1959-ben jelent meg Szakács Margit *A magyar Tanácsköztársaság a riportfotók tükrében* című írása, amely az 1956 után megváltozott történelempolitikának a kontex-

házba. A nagy üvegműteremben elrendezték a díszleteket, beállították a jelmezes jeleneteket, amiket Strelisky mes-
ter lencsevégre kapott.” Lásd: KOLLEGA TARSOLY 1998.

³¹ 1895-ben így írtak a Nagymező utca 20. szám alatt álló műteremről: „fejlett művészi ízlésre valló külső pompájával ejti csodálkozásba a nézőt. Az épület külsejének szépség és pompa tekintetében nem marad mögötte az épület belseje sem. (...) [A műterem] el van látva azokkal a legújabb készülékekkel, amelyek segítségével igazi csodákat lehet véghezvinni a fényképezés terén.” Díszes fényképezési műterem. *Budapesti Hírlap*, 1895. április 14. 10.

³² Új fotóművész Budapesten. *Pesti Napló*, 1918. július 7. 11.

³³ Művészi fényképet a proletárnak! *Népszava*, 1919. május 29. 9.

³⁴ Kinevezések, áthelyezések és felmentések. *Budapesti Közlöny*, 1919. július 4. 2. Kiss Istvánról és Held Jenőről nincsenek információink. Kertész Andor esetében felmerül a kérdés, hogy vajon azonos-e a későbbi André Kertésszel? Kertész, fotóinak tanúsága szerint, a márciustól augusztusig terjedő időszakban megfordult Budapesten, Budafokon, Dunaharasztniban, Szigetbecsén, júliusban és augusztusban bizonyosan járt a fővárosban. Baloldali nézeteit nyíltan vállalta, ugyanakkor soha nem akart magának műtermet. Lásd: KINCSES – KOLTA 2005. 85–90.

tusában helyezhető el.³⁵ A szerző Müllner Jánost és Jelfy Gyulát emeli ki a fotóriporterek közül – mint akik a legtöbb felvételt készítették –,³⁶ Szőnyi Lajost, Harsányi Gyulát, Révész Imrét, Bíró Irmát és Vajda Manót csak megemlíti. A tanulmány lineárisan végigveszi a Tanácsköztársaság időszakának fontos(nak vélt) eseményeit és ezeket röviden értékeli a fényképek aspektusából.³⁷ A Tanácsköztársaság során készült képek Szakács értékelése szerint „hiteles dokumentumai egy rövid és küzdelmes történeti korszaknak, melynek hősi harcaira negyven év távlatából is legközvetlenebbül emlékeztetnek.”³⁸ Stemlerné Balog Ilona 2009-ben megjelent *Történelem és fotográfia* című könyvében így ír a Tanácsköztársaság időszakáról:

„Különösen jól dokumentáltak a Tanácsköztársaság eseményei. A sajtó képekkel való ellátására Fotópropaganda Osztályt hoztak létre, amely a legkitűnőbb riportereket tömörítette. (...) A főváros óriási plakátokkal teleragasztott utcáit, a május elsejei dekorációt, a toborzást a Vörös Hadseregbe, a Tanácsköztársaság harcait a legjobb fotográfusok fényképezték: Balogh Rudolf, Müllner János, Jelfy Gyula, Révész és Bíró, Schäffer Ármán, Vajda Manó.”³⁹

Demeter Zsuzsanna és Stemlerné Balog Ilona Müllner János. *A háborús Budapest riportere* című könyve a sajtófotózás korai korszakából Müllner mellett Balogh Rudolfot, Jelfy Gyulát és Erdélyi Mórt emeli ki, de megemlíti Vajda Manó nevét is.⁴⁰

A korabeli sajtó vizsgálata alapján azt mondhatjuk, hogy a Tanácsköztársaság eseményei valóban jól dokumentáltak, ugyanakkor a későbbi történeti feldolgozások nem hangsúlyozták ki eléggé Vajda Manó szerepét, aki nemcsak a Fotópropaganda Osztály vezetője volt, hanem minden más fotográfusnál több fényképe jelent meg az újságokban. A Tanácsköztársaság idején – az állandó papírhány ellenére – több olyan újság jelent meg, amely fényképeket közölt a fontosabb eseményekről és a mindennapi életéről: a *Vasárnapi Újság* július 6-ig, a *Tolnai Világlapja* július 12-ig, a *Színházi Élet* július 19-ig jelent meg hetente, az *Új Idők* némileg hektikusan június 12-ig, *Az Érdekes Újság* a Tanácsköztársaság végéig minden csütörtökön kijött (a rezsim alatti utolsó szám július 31-én).⁴¹ A *Vasárnapi*

35 SZAKÁCS 1959. 70–73. Ebben az évben, 1959-ben volt a Tanácsköztársaság negyvenedik évfordulója: „Az első proletárdiktatúrát övező nagyfokú tisztelet az 1956-ot követő időszak jelensége volt. (...) A forradalom előtti évekhez képest 1956-ot követően gombamód szaporodtak a Tanácsköztársaságról szóló szakmai jellegű kiadványok. (...) 1919 története csupán az 1956 októberét követő időszakban lett a kommunista történeti kultúra alapvető összetevője” – írja Apor Péter *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989* című könyvében. Lásd: APOR 2014. 20.

36 Az biztos, hogy *Az Érdekes Újságban* több képe jelent meg Vajda Manónak, mint Müllner Jánosnak – ettől még lehet, hogy Müllner többet készített. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában őrzött, a Tanácsköztársaság idején készült felvételek azt bizonyítják, hogy Jelfynél bizonyosan több fotója van Vajdának ebből az időszakból (vagy Jelfynek sok képe nincs beazonosítva).

37 Az említett események: március 21., tanácsválasztások, mozgalmas utcai jelenetek, a Vörös Hadsereg megalkakulása, az „első szabad május elseje” – illetve annak előzményei, a felvonulás, a gyűlések –, a június 23-i ellenforradalom, katonai szemlék, továbbá a mindennapi gondok, a különböző házak, terek köztulajdonba vétele. Lásd: SZAKÁCS 1959. 70–73.

38 SZAKÁCS 1959. 73.

39 STEMLERNÉ BALOG 2009. 127–129.

40 DEMETER – STEMLERNÉ BALOG 2006. 8.

41 Valószínűleg a július 6-i, „az időszaki lapok megjelenésének engedélyhez kötéséről” szóló rendelet miatt nem jelent meg többet a *Vasárnapi Újság*, a *Tolnai Világlapja* és a *Színházi Élet* július második felében: „Időszaki lapot, tekintettel a mai nyomasztó papírinségre 1919. évi július hó 15-től kezdve csak az adhat ki, akinek erre a Szellemi Termékek Országos Tanácsa ezentúl engedélyt ad. Ily engedélytől van függővé téve a jelzett időponttól

Újságban nem írták oda a fotók készítőinek a nevét,⁴² a *Tolnai Világlapja* szinte csak Harsányi Gyula fotóit közölte, *Az Érdekes Újság* a kor nevesebb fotóriportereinek, Müllner Jánosnak, valamint Révésznek és Bíróinak a képeit is közölte. Vajda Manó legtöbb képe is itt jelent meg, de a *Vasárnapi Újság* és az *Új Idők* is több fotóját közölte. *Az Érdekes Újság* július közepétől kezdődően egyre több képet a *Fotópropaganda felvétele* cím alatt jelentetett meg – elképzelhető, hogy a Fotópropaganda Osztály végül az összes képet e címszó alá vonta volna. Bár a fotóriporterek tevékenységét direkt módon befolyásoló intézkedésekről nem tudunk,⁴³ az előbb említettek arra engednek következtetni, hogy a Fotópropaganda Osztály felügyelte a sajtóképek megjelenését. Vagyis a vizuális propaganda fontosságának tudatában lévő hatalom szinte kizárólag olyan fényképek közlését engedélyezte (vagy eleve többségében csak ilyen képek készültek), amelyek lelkesítőleg hathattak, és a rendszer pozitív oldalait hangsúlyozták.⁴⁴

A Tanácsköztársaság időszakának legismertebb fényképei a május elseji ünnepségről maradtak fent – ez egy különösen fontos esemény volt a hatalom számára, és már jóval korábban megkezdtek az azzal kapcsolatos előkészületeket.⁴⁵ Az újságíróknak – szerkesztőségként

3. kép – A *Vasárnapi Újság* 1919. május 4-i címdala

4. kép – A Milleniumi emlékmű május elsején

kezdődőleg azoknak az időszaki lapoknak a megjelenése is, melyek a rendelet kihirdetésekor már megjelennek, és nem vétetnek ki a rendelet hatálya alól a különböző népbiztosságok kiadásában megjelenő időszaki lapok sem.” Ez alapján feltételezhetjük, hogy az említett lapok közül csak *Az Érdekes Újság* kapta meg az engedélyt. A rendeletet lásd: PETRÁK – MILEI 1959. 142–143.

⁴² Szakács szerint „sok felvételt közölték itt” Jelfy Gyulának. SZAKÁCS 1959. 70.

⁴³ Kivéve a következő bekezdésben említett, a május elseji ünnepségre vonatkozó rendeletet.

⁴⁴ Ennek fényében nem beszélhetünk a Szakács által említett „hiteles dokumentumok”-ról. Bár a hitelesség és a fénykép dokumentumértékének kérdése messzire vezetne és túlmutat jelen dolgozat keretein, a Tanácsköztársaság legjelentősebb propagandaeseményének, a május elseji ünnepségnek fényképeiből készült album vizsgálata során erre a problémára is reflektálok.

⁴⁵ MARKÓJA 2018. 157–169.

két munkatársnak – és a hivatásos fényképészeknek az ünnepségen karszalagot kellett viselniük, amelyet igazolvány ellenében kaphattak meg,⁴⁶ de sok amatőr is fényképezte az eseményeket. A korabeli leírásban a fényképészeket is megemlíti:

„A millenniumi emlék átalakított pompás vörös íve fogadja a fölvonuló munkásságot. A régi szoborcsoporthozatot piros redőnyökbe rejtették az izléses művészek. (...) A szobor aljában karszalagos főrendezők állnak, akik tervszerűen elosztják a tömegeket a liget különböző részeibe. Fényképészek, mozgóképfelvételek egész légiója áll a nagy térség közepén, hogy megörökítse a gigászi felvonulást, amelynek órák hossza alatt sincs vége.”⁴⁷

A május elseji képekből a Fotópropaganda Osztály albumot állított össze és adott ki.

A Fotópropaganda Osztály 1919. A vörös május albuma

Az 1919. A vörös május album június végén jelent meg, a „füzet címlapját Biró Mihály hatalmas vörös embere díszíti, belül pedig a legkitűnőbb fényképfelvételek teszik számunkra szemléltetővé a nagy májusi ünnep legmegragadóbb fázisait.”⁴⁸ A füzetet Vajda Manó, a Közoktatásiügyi Népbiztosság Fotópropaganda Osztályának vezetője állította össze.⁴⁹ A harmincnégy oldalas kiadvány Weltner Jakab⁵⁰ előszavát és harminckét darab, május elsején a fővárosban készült fényképet tartalmaz, ezekből tizenkettő Vajda Manó, négy Révész és Biró, egy-egy Pobuda Károly és Harsányi Gyula nevéhez fűződik.⁵¹

A Fotópropaganda Osztály által kiadott füzet kontextusában az album képeinek nem(csak) a dokumentatív jelentősége, hanem a potenciális propagandaértéke (is) számít. Az egyes fotók már önmagukban tudatosságról árulkodnak: a szobrok, installációk monumentalitásának hangsúlyozása a mellettük álló emberalakok, illetve az alulnézet által; a képkivágásokba be-

5. kép – Menet a Fürdő utca torkolatánál. Vajda Manó felvétele az 1919. A vörös május albumban

⁴⁶ Fényképészek és újságírók jelvényei. *Népszava*, 1919. április 29. 8.

⁴⁷ A Városligetben. *Népszava*, 1919. május 3. 4.

⁴⁸ A füzet ára két korona volt és a hírlapárusítóknál lehetett kapni. A vörös május. *Népszava*, 1919. június 25. 10.

⁴⁹ VAJDA 1919. 33. Kérdés, hogy az album koncepciója Vajda Manóé volt-e, vagy kapott valamilyen utasítást az összeállításra vonatkozóan.

⁵⁰ Weltner Jakab (1873–1936) szociáldemokrata politikus, képviselő, újságíró, a Tanácsköztársaság idején vezető személyiség, a *Népszava* szerkesztője volt. A már említett *A magyar szocialisták vezetői családi körben* sorozatban Vajda őt is lefotózta feleségével és lányával. Lásd: VAJDA Manó: A magyar szocialisták vezetői családi körben. *Az Érdekes Újság*, 1917. augusztus 19. 16.

⁵¹ Három fénykép esetében – más fotók alapján – valószínűsíthető, hogy Vajda készítette azokat. Az ismert arányok alapján feltételezhető, hogy a Fotópropaganda Osztály vezetőjeként és az album összeállítójaként Vajda többségében a saját képeit használta.

lefoglalt díszletek, feliratok; a tömeg nagyságának érzékeltetése felülnézetből. A harminckét kép ugyanakkor négy csoportra osztható. Az első, hét képből álló rész a május elsejére felállított köztéri szobrokra, képzőművészeti alkotásokra fókuszál; bár az első rész fotóin is vannak emberek, a tulajdonképpeni tömeg a második, tizenkilenc képet tartalmazó szekció középpontja; a harmadik egység mindössze két képből áll, amely versenyzőket ábrázol; a negyedik, utolsó rész négy fotójának témája pedig a gyermekek.

Valószínűsíthető, hogy az egyes részek, illetve a képek nem véletlenszerűen következnek egymás után. A fotók sorrendje egy sajátos ívet, narratívát ad, amely a szobrok, majd a tömeg, végül a futók és a gyermekek reprezentálása által a múlt felől a jelenen át a jövő felé halad. Az album képeinek ez a fajta olvasata is rávilágít arra, hogy a hatalom

6. kép – A mutatónyosok előtt örülnek a kis proletárok. Vajda Manó felvétele az 1919. A vörös május albumban

1919. A vörös május képanyaga ugyanakkor nem mondható kiemelkedőnek. Csak az újságokban megjelent fotók közül jó néhány bekerülhetett volna az albumba – a Berlini téri szobrokról vagy a csepeli proletárokról is közöltek jobb képeket –, olyan neves fotográfusok pedig, mint Müllner János vagy Jelfy Gyula, helyet sem kaptak benne.⁵² Ehhez hozzájárulhatott a sietség (az esemény és a kiadás között kevesebb, mint két hónap telt el), de „felülről” kapott utasítás is közrejátszhatott – és az is lehetséges, hogy egyszerűen csak a szerkesztő nem válogatott a legjobban.⁵³

Vajda Manó egyik felvonuláson készített fotóján (5. kép) felhős az ég: mire a képen látható óra mutatója egyszer körbeért, hatalmas vihar kerekedett, amely a városban felállított installációk, díszek jó részét megrongálta, tönkretette. Nem sokkal később aztán a történelem vihara söpörte ki a vörös drapériákat a város tereiről. Az *1919. A vörös május* albumot 1919 októberében már az „*elkobzandó és megsemmisítendő kommunista, bolsevista és anarchista sajtótermékek*” között tartották számon.⁵⁴ Az album, végül is, a propaganda szempontjából azért jól sikerült.

A Tanácsköztársaság vizuális propagandájáról legtöbbünknek Biró Mihály Kalapácsos embere jut eszünkbe. S hogy még az *1919. A vörös május* album elején is ez a figura szerepel, jól mutatja, hogy valójában azért a képzőművészet volt az első számú vizuális művé-

⁵² Igaz, a még nem azonosított darabok között tőlük is szerepelhet fénykép.

⁵³ Az albumról részletesebben lásd: GÁSPÁR 2019. 49–55.

⁵⁴ Jegyzék. Az elkobzandó és megsemmisítendő kommunista, bolsevista és anarchista sajtótermékekről. *Belügyi Közlöny*, 1919. október 5. 1314.

szeti ág. Habár a Tanácsköztársaság vezetői számos tekintetben a szovjet mintá(ka)t próbálták meg követni, a fotográfiában rejlő lehetőségeket nem tudták hasonlóan látványos és eredményes módon kiaknázni. Mindazonáltal a magyar fotótörténet szempontjából kivételes jelenségek, a fotográfia és propaganda kapcsolatát illetően pedig egy mérföldkőnek számító album is született a korszakban.

KÉPJEGYZÉK

1. kép	A nagy május. A feldíszített Berlini téren. Vajda Manó felvétele. <i>Az Érdekes Újság</i> , 1919. május 8. Címoldal.
2. kép	Ferenciek tere (Kígyó tér), Pázmány Péter és Werbőczy István szobra május 1-jei dekorációval eltakarva, háttérben a Párizsi udvar, 1919. Fotó: Schoch Frigyes. Fortepan/Schoch Frigyes (27908).
3. kép	Proletár gyermekek játszanak a gödöllői volt királyi kastély kertjében. Ismeretlen felvétele. <i>Vasárnapi Újság</i> , 1919. május 4. Címoldal.
4. kép	A Millenniumi emlékmű fölé épített 1919. május 1-jei díszlet a későbbi Hősök terén. Ismeretlen felvétele. Fortepan/Marics Zoltán (131386).
5. kép	Menet a Fürdő utca torkolatánál. Vajda Manó felvétele az <i>1919. A vörös május</i> című albumban. Budapest, 1919. 11.
6. kép	A mutatóványosok előtt örülnek a kis proletárok. Vajda Manó felvétele az <i>1919. A vörös május</i> című albumban. Budapest, 1919. 32.

SAJTÓFORRÁSOK

Az Érdekes Újság, 1917
Az Est, 1915, 1919
Belügyi Közlöny, 1919
Budapesti cím- és lakásjegyzék, 1908, 1909, 1910
Budapesti Hírlap, 1895
Budapesti Közlöny, 1919
Magyar Közlöny, 1946
Népszava, 1907, 1910, 1919, 1924
Pesti Hírlap, 1919
Pesti Napló, 1918, 1919
Vörös Újság, 1919

IRODALOM

- APOR 2014 APOR Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989*. Budapest, 2014.
- DEMETER – STEMLERNÉ BALOG 2006 DEMETER Zsuzsanna – STEMLERNÉ BALOG Ilona: *Müllner János. A háborús Budapest riportere*. Budapest, 2006.
- DENT 2019 DENT, Bob: *A vörös város. Politika és művészet az 1919-es magyarországi tanácsköztársaság idején*. Budapest, 2019.
- E. CSORBA 2003 E. CSORBA Csilla: *Székely Aladár – A művészi fényképész*. Budapest, 2003.
- ÉBER 1935 *Művészeti Lexikon*, II. L–Z. Szerk. ÉBER László. Budapest, 1935.
- GÁSPÁR 2019 GÁSPÁR Balázs: Az 1919. A vörös május album. *Fotóművészet* 61. (2019):3. 49–55.
- GÁSPÁR 2019 GÁSPÁR Balázs: A Fotópropaganda Osztálytól az Operaházig. Vajda Manó, azaz Vajda M. Pál élete és munkássága. *Fotóművészet* 61. (2019):4. 86–95.
- KINCSES – KOLTA 2005 KINCSES Károly – KOLTA Magdolna: *Hazai anyag. Fotónapló. André Kertész és a magyarok*. Budapest, 2005.
- KOLLEGA TARSOLY 1998 A művészet terén mindenütt egészen új áramlatok keletkeztek. In: *Magyarország a XX. században III. köt. Kultúra, művészet, sport és szórakozás*. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szerk. BAUER GÁBOR et al. Szekszárd, 1998. (<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/413.html>) [2021.11.04.]
- MARKÓJA 2018 MARKÓJA Csilla: „Vörös posztó” – Városinstalláció 1919. május 1-én a források tükrében. *Enigma* 25. (2018):94. 147–215.
- PETRÁK – MILEI 1959 *A magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája*. Szerk. PETRÁK Katalin – MILEI György. Budapest, 1959.
- RÉVÉSZ 2003 RÉVÉSZ Emese: A múltat eltörölni végképp – Helyett, legalább gyorsan elfelejteni. A Tanácsköztársaság május elsejei ünnepségének dekorációi. *Artmagazin* 11. (2013):2. 8–11.
- ROMSICS 2005 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2005.
- SIPOS 2013 SIPOS Lajos: Babits Mihály és az „ellenkultúra” képviselői a Tanácsköztársaságban. *Új Dunatáj* 18. (2013):3–4. 25–32.
- STEMLERNÉ BALOG 2009 STEMLERNÉ BALOG Ilona: *Történelem és fotográfia*. Budapest, 2009.
- SZAKÁCS 1959 SZAKÁCS Margit: A magyar Tanácsköztársaság a riportfotók tükrében. *Fotó* 6. (1959):2. 70–73.

- SZAKÁCS 1997 SZAKÁCS Margit: *Fényképezetek és fényképezőműtermek Magyarországon (1840–1945)*. Budapest, 1997.
- VAJDA 1919 1919. *A vörös május*. Szerk. VAJDA Manó. Budapest, 1919.

“Photography Is the Most Direct Art of the Proletariat” – Photographers During the Hungarian Soviet Republic

by Balázs Gáspár

(Summary)

What role did photographers play in the Soviet era and its visual propaganda? How were they affected by the various regulations, and how did the authorities use the photographs? Who was involved in photography? This study seeks answers to these questions, through documents published during the Hungarian Soviet Republic and subsequent relevant studies reflecting photographs of the era. The article presents the photographic life of Hungary between March 21 and August 1, 1919; the members and activities of the Photographic Directorate; regulations for studio photographers; the operation of photojournalists; and the Photo Propaganda Department's 1919 album *The Red May*. In addition to shedding light on lesser known individuals and phenomena, the study also presents valid approaches to the relationship between photography and propaganda.